

MILLIY MA'NAVIYATGA TA'SIR KO'RSATAYOTGAN DESTRUKTIV JARAYONLAR

<https://zenodo.org/doi/10.5281/zenodo.11612003>

Bekmurodova Gulshoda Xaitovna
Falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent
Qarshi davlat universiteti
Bekmurodovagulshoda77@gmail.com.

Annotatsiya: Maqolada milliy ma'naviyatga ta'sir ko'rsatayotgan destruktiv jarayonlar, holatlar, tendensiyalar haqida mulohaza yuritiladi. Ijtimoiy destruktiv jarayonlarning asosiy shakllaridan biri ma'naviy destruksiya shaxs dunyoqarashining tarkibiy qismlari bo'lgan qadriyatlar va e'tiqodiga salbiy ta'siri tobora oshib bormoqda. Maqolada ushbu salbiy ta'sirlarni oldini olish va neytrallashtirish bilan bog'liq ilmiy mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: milliy ma'naviyat, ma'naviyat sohasi, tendensiya, konstruktiv jarayonlar, destruktiv jarayonlar, ma'naviy ishlab chiqarish, ma'naviyat, ma'naviy bilimlar, axloqiy befarqlik, ma'naviy tahdid.

ВЛИЯНИЕ ДЕСТРУКТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ДУХОВНОСТЬ

Бекмуродова Гулшода Хайтовна
доктор философских наук, доцент
Каршинский государственный университет

Аннотация: В статье обсуждаются деструктивные процессы, тенденции, влияющие на национальную духовность. Все более возрастает негативное влияние социальных деструктивных процессов на ценности и убеждения личности. В статье изложены научные взгляды и подходы, связанные с предотвращением и нейтрализацией этих негативных последствий.

Ключевые слова: духовная сфера общества, тенденции, созидательные процессы, деструктивные процессы, духовное производство, духовность, духовное познание, нравственное безразличие, духовные угрозы.

INFLUENCE ON NATIONAL SPIRITUALITY DESTRUCTIVE PROCESSES

Bekmurodova Gulshoda Khaitovna
Doctor of Philosophy, Associate Professor
Karshi State University

Annotation: The article discusses destructive processes and trends affecting national spirituality. The negative impact of social destructive processes on the values and beliefs of an individual is increasingly increasing. The article outlines scientific views and approaches related to the prevention and neutralization of these negative consequences.

Keywords: spiritual sphere of society, tendency, constructive processes, destructive processes, spiritual production, spirituality, spiritual knowledge, moral indifference.

KIRISH

Bugungi kunda ijtimoiy destruktiv jarayonlar, holatlar, tendensiyalar milliy ma'naviyatga, jamiyatning ma'aviyat sohasiga salbiy ta'siri turli shakllarda namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa ma'naviy destruktiv jarayonlar milliy ma'naviyatga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayonlar o'zining turli-tumanligi bilan tavsiflanadi, birinchidan, ma'naviy ishlab chiqarish sifati o'zgardi; xususan, bugungi kunda ushbu jarayon mutlaqo yangicha normalar, tamoyillar, resurslar asosida amalga oshirilmoqda. Bilimlar, g'oyalar, nazariyalar, ta'limotlar, qadriyatlar yaratish jarayoni texnik va texnologik jihatdan ham takomillashdi. Oqibatda ma'naviy ishlab chiqarish jarayoni tom ma'noda jamiyat hayotining turli sohalarini rivojlantiruvchi, kishilar ma'naviy ehtiyojlarini to'laqonli qondiruvchi omilga aylandi;

Ikkinchidan, ijtimoiy ong shakllari boyidi; xususan, ijtimoiy ahamiyatga molik yangi va yangi siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy, ilmiy, falsafiy va boshqa tasavvur, bilim, g'oya, nazariya, ta'limot, qadriyatlar vujudga keldi. Bu bilim va tasavvurlarning ijtimoiy borliqqa ta'siri ko'lami nihoyatda kengaydi;

Uchinchidan, ijtimoiy psixologiya ratsionallashti; xususan, uning tarkibidagi aql va mantiqqa asoslangan bilim, odat, an'analar miqdori oshib, mistik va irratsional elementlar ulushi kamayib bormoqda.

Ayni paytda zamonaviy jamiyatning ma'naviy sohasida konstruktiv jarayonlarga muqobil ravishda destruktiv jarayonlar ham kechmoqda. Bunday jarayonlarning eng ahamiyatlisi ma'naviy ishlab chiqarishning tijoratlashayotgani bilan bog'liq. Ma'lumki, tijorat deganda "savdo va savdovositachilik faoliyati, tovarlar va xizmatlarni sotishda ishtirok etish yoki sotishga ko'maklashish"[1] tushuniladi. U iqtisodiy faoliyatning alohida va muhim ko'rinishidir, chunki u bozordagi talab va taklif muvozanatini ta'minlaydi, aholi ehtiyojlarini qondirishga ximat qiladi. Tijorat qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Xususan, tijoratning ob'ekti mahsulotlarni sotish va xarid qilish bilan bog'liq. U mahsulotlarni sotish va yetkazish, ularni saqlash, savdoga tayyorlash bilan bog'liq jarayonlarni o'z ichiga oladi. Tijoratning asosiy maqsadi – daromaddir[2]. Biz tijoratning o'ziga xos xususiyatlari va maqsadi haqidagi nazariy mulohazalarni bejizga keltirayotganimiz yo'q. Gap shundaki, bozor iqtisodiyoti rivojining ta'siri o'laroq ma'naviy ishlab chiqarish jarayonida ham tijoratga xos bo'lgan xususiyatlar paydo bo'la boshladi. Jumladan, birinchidan, bugungi kunda muayyan talab mavjud bo'lgan va ularni qondirishga xizmat qiladigan bilim va g'oyalar, ta'limot va nazariyalarni ishlab chiqarishga e'tibor qaratilayotir, xolos. Ikkinchidan, ma'naviy madaniyat mahsullari, masalan, badiiy asarlar, filmlar, multfilmlar, suratlar, ko'rsatuvlar, maqolalar va shu kabilar moddiy mahsulot kabi sotiladigan va xarid qilinadigan ob'ekt bo'lib qoldi. Uchinchidan, ma'naviy madaniyat artefaktlarini saqlash, targ'ib qilish va bo'lg'usi avlodlarga yetkazish funksiyalarini bajarmog'i lozim bo'lgan

institutlar xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadigan tashkilotlarga aylandi. To'rtinchidan, ma'naviy ishlab chiqarish jarayoni ham moddiy ishlab chiqarishga xos mahsulotlarni sotish va yetkazish, ularni saqlash, savdoga tayyorlash bilan bog'liq bosqichlardan tarkib topadigan bo'ldi. Beshinchidan, ma'naviy ishlab chiqarishning asosiy maqsadi daromad topish bilan bog'liq bo'lib qoldi.

Ma'naviy ishlab chiqarishning tijoratlashuvi fan, ta'lim, adabiyot va san'atda xavfli tendensiyalarga sabab bo'lmoqda. Masalan, barcha mamlakatlar ilm-fanida birinchi navbatda daromad keltirishi va moddiy ishlab chiqarishga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan ilmiy izlanishlarni moliyalashtirishga intilish ko'zga tashlanadi. Vaholanki, ilm-fan faqat ishlab chiqaruvchi kuch funksiyasini emas, kishilar dunyoqarashini yuksaltirish, ularga ma'rifat tarqatish, olamdagi ob'ektlarni tasvirlab berish, kelajakni bashorat qilish funksiyalarini ham bajarmog'i darkor[3]. Ilmning tijoratlashuvi, nuqul daromad keltirishi mumkin bo'lgan ixtiro va kashfiyotlarga e'tiborning jamlanishi bu funksiyalar ijrosi uchun o'rin qoldirmayapti. San'atda kechayotgan jarayonlar xususida ham shunday deyish mumkin. Bugungi kunda san'at asarining qadr-qimmati uning sotiluvchanligi bilan belgilanmoqda. Ketgan xarajatlarni qoplagan, jiddiy daromad keltirgan film, asar, ko'rsatuv va shu kabilargina qadrlil, ahamiyatli sanalmoqda. Asarning g'oyasi, uning syujeti, tarbiyaviy va ma'rifiy ahamiyati esa daromad soyasida qolib ketdi. Buning natijasida san'at asari o'zining eng asosiy funksiyasi–kishilarning estetik tuyg'ulari va didini shakllantirish vazifasini bajarolmay qolayapti.

Ma'naviy ishlab chiqarish jarayonining tijoratlashuvi ikkinchi destruktiv jarayon - ma'naviy bilimlar rivojining sekinlashuviga sabab bo'ldi. V.G.Torosyan va N.Ye.Drobyazkolar maqolasida ma'naviy bilimlar tabiati, tarkibi va rivojlanish xususiyatlari ayniqsa yorqin ochib beriladi. Mutaxassislar antik davrda "otium" va "negotium" tushunchalari muomalada bo'lganini eslaydilar. Ularning ta'kidlashicha, "negotium" iqtisodiy faoliyatning har qanday turini o'z ichiga olsa, "otium" ishlab chiqarish bilan bog'liq faoliyatdan emas, insonning ma'naviy yuksalishiga xizmat qiladigan faoliyat turlaridan tarkib topgan. Bu turlarga, masalan, mutolaa, musiqa, falsafa, nazm, matematika, astronomiya kiritilgan. Mazkur sohalarga doir bilimlar jamiyat va inson borlig'ini tavsiflashga, jamiyatdagi voqea hamda jarayonlarning sabab va oqibatlarini aniqlashga, shuningdek, insonning shaxs sifatida shakllanishini, uning ma'naviy yuksalishini ta'minlashga xizmat qilgan. Intellektuallik, estetiklik va axloqiylikni o'zida jamlagan bu ma'naviy bilimlar ozod fuqaroni shakllantiruvchi markaziy omil sifatida tavsiflangan[5;188]. Ular o'tgan asrning ikkinchi yarmiga qadar hatto shaxs ijtimoiy maqomini belgilovchi manba vazifasini o'tagan.

Lekin XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab vaziyat tubdan o'zgara boshladi. Biz ta'kidlab o'tganimizdek, bozor iqtisodiyoti asoslarining qaror topishi amaliy

ahamiyatga molik, qisqa muddatda daromad keltirishga qodir bilimlarni yaratishga e'tiborni kuchaytirdi. Buning natijasida shaxs dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladigan ma'naviy bilimlar soyada qolib ketdi. Amaliy bilimlarni shakllantirishga xizmat qiladigan tadqiqot loyihalariga ajratmalar hajmi borgan sari ortib, ma'naviy bilimlar yaratuvchi ijtimoiy-gumanitar fanlarga doir izlanishlarni moliyalashtirish muttasil kamaydi. Bu holat zamonaviy jamiyatda jiddiy ijtimoiy oqibatlariga sabab bo'lmoqda. Xususan, ma'naviy bilimlar rivojining sekinlashuvi kishilik jamiyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy-madaniy jarayonlarni tasvirlash, tavsiflash, tasniflash, ularning sabab va oqibatlarini aniqlash, kelajakdagi rivojiga doir bashoratlarni bayon etish, ijtimoiy voqealarni ilmiy asosda boshqarish imkoniyatlarini kamaytirmoqda. Ma'naviy bilimlar tanqisligi inson ma'naviy qiyofasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlash va ifodalash, ularni bartaraf etish yo'llarini topishga ham xalal bermoqda. Sirasini aytganda, ko'pgina mutaxassislar[8] tomonidan jamiyat va shaxs ma'naviy degradatsiyasi alomatlari sifatida qayd etilayotgan holatlarning sabablaridan biri ham ma'naviy bilimlar rivojining sekinlashuviga borib taqaladi.

Ma'naviy ishlab chiqarish tijoratlashuvi oqibatida ma'naviy bilimlar rivojining sekinlashuvi jamiyatda axloqiy befarqlik muhitini shakllantirdi. "Axloq - kishilarning tarixan tarkib topgan xulq-atvori, yurish-turishi, ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi o'zaro munosabat, shuningdek, jamiyatga bo'lgan munosabatlarini tartibga solib turadigan barqaror, muayyan me'yor va qoidalar yig'indisi. Axloq talablari kishilarning fe'l-atvori va faoliyatida o'z ifodasini topadi." [9;119]. U barcha davrlarda ijtimoiy barqarorlikni, shaxslararo hamjihatlikni, shaxs va jamiyat manfaatlarini uyg'unligini, insonparvarlik va adolatparvarlik tamoyillari ustuvorligini ta'minlovchi omil vazifasini o'tagan. Shu boisdan axloq va uning mazmuni va ijtimoiy ahamiyatiga doir ilmiy mavzularni maxsus tadqiq etgan barcha mutaxassislar uni ma'naviyatning birlamchi negizlaridan biri sifatida e'tirof etadilar [10;133].

Insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida axloqiy normalar va qadriyatlar rivoj topar ekan, unga muqobil ravishda axloqsizlik ham shakllana borgan. Shu nuqtai nazardan fikrlaganda, axloqsizlik axloq kabi insoniyatning mudom yo'ldoshi bo'lib kelgan. Biroq XX asrda axloq olamida tub o'zgarishlar sodir bo'la boshladi: axloq va axloqsizlik o'rtasidagi muvozanat buzildi, axloqsizlik tizimli tus ola boshladi. Jamiyat hayotida ma'naviy dekadans alomatlari paydo bo'la boshlaganini ilk bor O.Shpengler o'zining "Yevropa quyoshining botishi" nomli asarida ta'kidlab o'tgandi [11]. Asr nihoyasiga kelib, vaziyat yanada keskinlashdi. "Afsuski,- deb yozadi V.Yu.Lisitsin,- XX asr va XXI asrda kishilarning axloqiy degradatsiyasi insoniyatning asosiy xususiyatlaridan biriga aylandi va sayyoradagi hayotga taalluqli bo'lgan asosiy muammolar ro'yxatida birinchi o'ringa

chiqdi.”[12]. Mutafakkirlar buning sabablarini turli sohalaridan izlaydilar. Masalan, nemis faylasufi va sotsiologi, mashhur Frankfurt maktabining yorqin namoyondalaridan biri E. Fromm axloqsizlikning asosiy sababini hayotning mazmunini tashkil etuvchi mo‘ljil va qadriyatlarining o‘zgarishidan izlaydi[13;119]. Rus faylasufi A.A. Zinovevning fikriga ko‘ra esa, inson shaxsining yemirilishi, uning ijtimoiy mexanizmning murvatiga aylanishi pirovardida axloqsizlikning yoyilishiga sabab bo‘ldi[14]. Lekin, chuqurroq o‘ylab qarajak, qadriyatlarining o‘zgarishi sabablari ham, inson shaxsining yemirilishi sabablari ham moddiylik ustuvorligi, uning oqibati o‘laroq ma’naviy ishlab chiqarishning tijoratlashuviga borib taqaladi.

Ammo biz masalaning boshqa jihatiga e’tiborni qaratmoqchimiz. Gap shundaki, kishilik jamiyatida ahloqsizlik hollari tizimli tus olgani sayin unga bo‘lgan tolerantlik, befarqlik kayfiyati qaror topmoqda. Axloqiy befarqlik yangi asrning eng destruktiv jarayonlaridan biri darajasiga ko‘tarildi. Chunki “axloq hayotning barcha sohalarida – oilada, mahallada, mehnatda, ishlab chiqarishda, shaxslararo, guruhlararo, millatlararo va h.k. aloqalarda odamlarning o‘zaro munosabatini va qarashlarini tartibga soladi.”[15;134]. Axloqsizlikning tizimli tus olishi, ayniqsa axloqiy befarqlikning ildiz otishi esa ushbu munosabat va qarashlarni izdan chiqarmoqda, ma’naviy inqiroz xavfini vujudga keltirmoqda. Shu boisdan “kelajakda insoniyatning yashab qolish masalasini yechish iqtisod, energetika, yangi texnologiyalar qatorida axloq masalalariga”[15;145] bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Ma’naviy bilimlarni rivojlantirishga e’tiborning kamligi barcha jamiyatlarda mafkuraviy befarqlik muhitini vujudga keltirmoqda. Jamiyatda mafkuraviy befarqlik muhitining qaror topayotgani turli vayronkor g‘oyalarning tarqalishi uchun zamin yaratdi. “Kishilar jamiyatdagi mafkuralarning vujudga kelishi va yo‘qolishi jarayoni, mafkuraviy munosabatlar bilan qiziqmay”[16;170] qo‘ygani bunday g‘oyalarning tarqalishiga to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy mexanizmni keskin zaiflashtirdi. Natijada aqidaparastlik, shovinizm, ijtimoiy darvinizm, yangi fashizm, ekstremizm, irqchilik kabi vayronkor g‘oyalar jahon bo‘ylab keng yoyila boshladi.

Turli manbalardan bizga yaxshi ma’lumki, vayronkor g‘oyalar deganda “bunyodkor g‘oyalarga zid bo‘lgan, yovuzlik va jaholatga xizmat qiladigan g‘oyalar majmuini ifodalaydigan tushuncha”[17;213] nazarda tutiladi. Shuningdek, “vayronkor g‘oya” tushunchasi insonparvarlik tamoyiliga zid bo‘lgan, bir millatni boshqasidan ustun qo‘yadigan, oliy irq da’vosida boshqa xalqlarni qirg‘in qilishga chaqiradigan, jamiyatni tarafkashlarga ajratib, bo‘lib tashlashga xizmat qiladigan g‘oyalar majmuini anglatadi”[17;214].

Mutaxassislar zamonaviy vayronkor g‘oyalarning aksariyat qismi turli bazaviy manbalarning buzib talqin qilinishi oqibatida yuzaga kelayotganini qayd qiladilar[18;141]. Masalan, pravoslavieda ma’naviy qadriyatlar, jamoaviylik va

vatanparvarlik tamoyillari ulug‘lanadi. “Oq birodarlik”, “So‘nggi ahd cherkovi” kabi sektalar esa pravoslaviening asosiy tushunchalari va g‘oyalari qo‘llasalarda, amalda ularni o‘ta buzib talqin qiladilar. Xuddi shunday holatni islom olamida ham kuzatish mumkin. Masalan, bugungi kunda “jahonning turli mamlakatlarida “Al-Qoida”, “Al-Murabitun”, “Ansor ul-islom”, “Asoib Ahli al-Haq”, “Asbat al-Ansor”, “At-Takfir val-Hijra”, “Ahror ash-Shom”, “Musulmon birodarlar. Ularning barchasi o‘z mulohazalarida islomning asosiy g‘oya va tushunchalariga murojaat qiladi, biroq mazkur g‘oyalar mazmunan buzib, muayyan doiralar manfaatlariga moslashtirib tavsiflanadi.

Zamonaviy vayronkor g‘oyalarga xos bo‘lgan yana bir xususiyat shundaki, ularning barchasi jamiyatda hukm surayotgan ijtimoiy norma va tamoyillarning ijtimoiy adolat prinsiplariga zid ekanini qayd qiladi, jamiyat a‘zolari ongi va faoliyatini eng nomaqbul uslublar yordamida nazorat qilishga chaqiradi, muxoliflarni dushman sifatida talqin etadi va ularni yo‘q qilish zaruriyatini nazariy jihatdan asoslab beradi. Vayronkor g‘oyalar tarqalishining destruktiv oqibatlarini shundaki, u global hamjamiyatni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotdan mosuvo qilmoqda, mavjud moddiy-iqtisodiy, moliyaviy, intellektual resrlarning behuda sovurilishiga sabab bo‘lmoqda, butun-butun mintaqalarni, mamlakatlarni halokat yoqasiga keltirib qo‘ymoqda, ming-minglab taqdirni izdan chiqarib yubormoqda. Vayronkor g‘oyalarning yoshlar orasida keng targ‘ib va tashviq qilinayotgani esa insoniyat kelajagini ham jiddiy xavf ostida qoldirmoqda.

Bugungi kunda dezinformatsiyalar tarqalishining tendensiyaviy tus olayotgani ko‘zga tashlanadi. Umuman olganda, dezinformatsiya – yolg‘on yoki voqelikni buzib talqin qiluvchi ma‘lumotning vujudga kelishi sabablari talaygina. Goho ijtimoiy, goho iqtisodiy, goho siyosiy yoxud mafkuraviy maqsadlar manfaatdor sub’ektni dezinformatsiya tarqatishga undaydi. Shu boisdan turli davrlarda dezinformatsiya jamiyatdagi barcha axborotlar majmuida muayyan o‘ringa ega bo‘lib kelgan. Keskin mafkuraviy kurash dezinformatsiya tarqatishning muayyan va o‘ta samarali texnologiyasini vujudga keltirdi. Bugungi kunda mazkur dezinformatsiyalar tarqatish texnologiyasi yanada takomillashdi. Bu borada zamonaviy axborot uzatish vositalaridan, ijtimoiy tarmoqlardan, feyk-xabarlar tarqatishga moslashtirilgan maxsus saytlardan foydalanilmoqda. Dezinformatsiyadan manfaatdor davralarning ko‘payayotgani, jamiyat a‘zolarining mafkuraviy befarqligi kuchayayotgani esa bu texnologiyani bugungi davrning eng destruktiv omillaridan biriga aylantirmoqda.

Yuqorida ta’kidlangan ma’naviy destruktiv jarayonlar va tendensiyalarning jamiyat ma’naviy sohasiga ko‘rsatayotgan ta’sirini oldini olish va neytrallashtirish vazifalari muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tijorat.// qomus.info.
2. Рябоконт Н.В. Наука и внеаучные формы познания.// <http://www.miu.by>.
3. Т.Б. Чувства верующих как источник коммерциализации церкви.// Вестник Таганрогского института управления и экономики, 2019, №1.- 121-с.
4. Коросян В.Г., Дробязко Н.Е. Кризис науки или Наука в кризисном социуме?// Наука и современность, 2014, №30.- 188-с.
5. Сколко тратят на науку Россия, США, Китай и страны Евросоюза.//zen.yandex.ru,2020,1 декабря.
6. Полетаев А.В. Показатели развития общественных и гуманитарных наук в России в период экономического подъема. // Управление наукой и наукометрия, 2009, №8.- 227-с.
7. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну /Пер. с нем.- М.: Прогресс-Традиция, 2002;
8. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi.- J.1.- T.: O'zb. fayl. milliy jam. nashr., 2019.- B.119.
9. Erkaev A. Ma'naviyatshunoslik. 2-kitob.- T.: Ma'naviyat, 2018.- B.133.
10. Шпенглер О. Закат Европы.// Соч. в 2-х томах. Т.1.- М.: Мысл, 1998.
11. Лисицын В.Ю. Почему человечество приближает конец света. Пути выхода из трагической ситуации на Земле.// religion.wikireading.ru/90620?ysclid=15m08651ey506042405.
12. Фромм Э. «Имет» или «Быт». – М.: АСТ, 2007.
13. Зиновьев А. А. Глобальный человек. - М.: Эксмо, 2006.
14. Rahmatova D. Geosiyosiy raqobat sharoitida milliy xavfsizlikni ta'minlash konsepsiyalari.- T.: Lesson Press, 2021.- B.70.
15. Калинин Л.А. К вопросу о типологизации деструктивных идеологий.// Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2006, №1.- 141-с.
16. Самошкин Е.А. Институты борьбы с дезинформацией и мисинформацией в СМИ.// Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика, 2017, №6.- 177-с.